

OM DETTE BIND

Mens en planlagt musikfest i Mülhausen (Mulhouse), hvor Carl Nielsen skulle have optrådt med flere af sine værker, løb ud i sandet, lykkedes det i februar 1898 komponisten at afholde en kompositionskoncert i København med udelukkende egne værker.

Driften af Anne Marie Carl-Nielsens fødehjem Thygesminde ved Kolding og gårdens skæbne er året igennem til stadig diskussion. Der ansættes en bestyrer, og en overgang er det på tale at Anne Maries og Lucies broder Paul skal overtage gården, men først i sommeren 1899 finder problemet sin løsning med salg af gården.

Mens Anne Maries søster tøver med at gifte sig, begynder der at komme knas i ægteskaberne. J.F. Willumsen er i færd med at forlade sin kone Juliette og to børn, og problemet beskæftiger ægteparret Nielsen, der især engagerer sig på Juliettes side.

Carl Nielsens venskab med den ældre komponistkollega Victor Bendix har udviklet sig til et regulært samarbejde. Carl Nielsen instrumenterer bl.a. fire korsange af Bendix med tekst af Karin Michaëlis, et værk der uropføres i Musikforeningen i februar 1900, mens Carl Nielsen og hans kone opholder sig i Rom. Program og anmeldelser røber intet om hans del i værket, men Carl Nielsens håndskrevne partitur, som blev brugt ved opførelsen befinder sig stadig i Victor Bendix' samling.

Samtidig går komponisten med egne operaplaner. Det bliver til flere forgæves tilløb, bl.a. til en opera efter Shakespeares *Købmanden i Venedig*, som Sophus Michaëlis, altså også forgæves, arbejdede på teksten til. Familierne Nielsen og Michaëlis havde begge planlagt et ophold i Italien i den anledning, men familien Nielsen kommer først af sted et par år senere, og da hedder operaen *Saul og David*, og tekstforfatteren Einar Christiansen.

Forud for arbejdet på *Saul og David* ligger dog færdiggørelsen af strygekvartetten, Es-dur, op.14. Den blev uropført 1.5.1899, men breve og dagbøger melder intet om begivenheden, heller ikke om den

historie om det forsvundne manuskript, der måtte rekonstrueres ud fra skitser og lapper igen, som Carl Nielsen fortalte i Nationaltidende i 1925.¹

Efter salget af Thygesminde i sommeren 1899, bliver Anne Maries far stadig mere syg, og i september dør han efter en operation i København, mens søsteren Lucie i de samme dage endelig gifter sig med Niels Petersen og flytter ind i hans lægebolig i Skærbæk ved Ribe. Skærbæk hører til den del af Sønderjylland der var tysk fra 1864 til 1920, og familien Nielsen har følgelig i de kommende år tæt kontakt til det tabte land.

Denne sommer opholder billedhuggerinden sig på godset Sønder Elkær i Vendsyssel for at modellere tyren Sultan, som bliver model til de to tyre som kommer til at pryde indgangen til den danske landbrugsudstilling på verdensudstillingen i Paris året efter. Om efteråret modellerer hun en hingst på Lolland, og hvad adskillelsen af kunstnerægteparret angår, adskiller året 1899 sig ikke fra så mange andre.

Til gengæld er mand og kone sammen i Rom fra slutningen af december 1899 til slutningen af juni 1900. Mens Anne Marie studerer hos den franske billedhugger Victor Ségoffin, arbejder Carl Nielsen på *Saul* og *David*. I Rom opholder der sig andre danske, bl.a. kunsthistorikeren Wilhelm Wanscher, maleren Hans Nikolaj Hansen og kirkesangsreformatoren Thomas Laub. Den sparsomme viden vi hidtil har haft om Romopholdet, bliver suppleret med uddrag af Laubs ”omgangsbreve” som han sender hjem til familie og venner. F. eks. får vi her at vide at Laub og Nielsen i den regnfulde februar om aftenen opfører næsten alle Mozarts sonater for violin og klaver for den danske kreds i Rom.

Forældrenes korrespondance med børnene, som er sat i pleje hos en lærerfamilie i Jægerspris, fortæller også sit, ikke mindst om børnenes prækære situation under forældrenes lange fravær. Via danske aviser og breve fra vennerne hjemme lever de danske i Rom med i stridighederne i det københavnske musikliv, hvor fronterne for og imod Carl Nielsen også trækkes op under hans fravær.

1 Samtid s. 335-338.

I 1901 færdiggør Carl Nielsen operaen *Saul og David* og den bliver antaget til opførelse af Det Kongelige Teater. Der bliver premiere året efter sidst i november. Forinden har han også komponeret sin 2. symfoni, *De fire temperament*, som han holder over dåben 3 dage efter operapremieren.

1901 er også året hvor den stadige strøm af ansøgninger til kirke- og undervisningsministeriet om støtte afløses af først et treårigt legat på 800 kr. om året og dernæst af en såkaldt fast ydelse, i første omgang på samme beløb. Samtidig får Anne Marie bestillingen på reliefferne til de ny broncedøre i Ribe Domkirke. Det er også året hvor Karen Marie Hansen, moderen til Carl Nielsens søn fra før ægteskabet, nu indehaver af en lille modeforretning på strøget i Bogense, takker Anne Marie for 100 kr. til en ny violin til sønnen, og dermed afslører for os at der er en forbindelse mellem de to familier. Sidst på året emigrerer hun med sønnen Carl August og sammen med en skræddersvend til USA, og vi hører først om ham igen 10 år senere.

Også f.eks. om uropførelsen af et mindre værk, korsangen *Kom blankeste Soll*, giver brevene nye oplysninger. Det viser sig at teksten ikke er skrevet af Laurids L. Thura, som det hidtil har heddet, men af Albert Thura.

Den sommer går posten mellem Nymindegab hvor komponisten opholder sig, og Vendsyssel hvor billedhuggerinden er i færd med at modellere ”et stort dejligt rødt føl”, og heller ikke 1901 bliver fri for adskillelsens problemer.

Carl Nielsen deltog i stiftelsen af Dansk Koncert-Forening, og ved dens første koncert i januar 1902 dirigerede han bl.a. det af Lange-Müller til lejligheden komponerede værk. Der er dog tegn på at der har været uenighed i foreningen fra begyndelsen, og Carl Nielsen trak sig hurtigt ud igen. Forinden nåede han i koncertforeningens regi at give *Hymnus amoris* sin 2. opførelse, denne gang med børnekor som værket var tænkt, mens børnekolet ved uropførelsen i 1897 var blevet erstattet af kvindestemmer. Det var også i Dansk Koncert-Forening *De fire temperament* blev førsteopført tre dage efter premieren på *Saul og David*.

Samtidig med at Carl Nielsen i disse år slog sit navn fast i det danske musikliv og blev en del af dets konflikter og intriger, meldte barndommen og fortiden sig på en ny måde. Fra hans ældste bror Peter, som emigrerede til Australien i 1878 kommer der nu, 24 år efter, et livstegn i form af et brev fra Peters 14-årige datter, og fra USA skriver lillesøster Julie om sin hjertesorg og fortvivelse. Den 14 år ældre købmand Anton Petersen, som også er emigreret fra Fyn, som Julie har været ansat hos, og hvis butik forældrene en overgang har bestyret, har i årevis efterstræbt hende. Hun undgår ham, rejser væk, men bliver fundet og giver endelig efter for hans løfter, hvorefter han svigter hende til fordel for kone og børn, og efterlader Julie på selvmordets rand uden andre at betro sig til end storebroderen på den anden side Atlanterhavet; for ham må Julies breve have kaldt en erindring frem om hans egen eksistentielle ungdomskrise i 1889.

Musikken til Holger Drachmanns melodrama *Snefrid*, som endelig var blevet opført på scenen i 1899, foreligger fra Carl Niensens hånd også i en klaverkvintetversion. Gennem brevene fra 1902 får denne uventede bearbejdelse sin forklaring: Carl Nielsen var om sommeren sammen med musikere og skuespillere fra Det Kongelige Teater på provinsturné, og ved denne lejlighed blev forestillingen givet i denne version i både Svendborg og Odense.

Efter operapremieren og førsteopførelsen af den ny symfoni i slutningen af året, er ægteparret parat til det næste store udenlandsophold. Den første halvdel af året 1903 er Anne Marie Carl-Nielsen og Carl Nielsen begge i Grækenland, det meste af tiden med base i Athen. Også Kreta når de, og sammen med lektor Ove Jørgensen, som bliver en livslang ven af dem begge, er Carl Nielsen også i Tyrkiet. I Athen komponerer han *Helios ouverturen*, mens korværket *Søvnen* allerede rumsterer i hans bevidsthed som et natligt modstykke til den dagklare Helios. Han rykker for en tekst hos sceneinstruktøren Julius Lehmann i København, prøver selv at formulere en, men først om efteråret efter hjemkomsten lykkes det for digteren Johannes Jørgensen efter flere forsøg at skrive en tekst som Carl Nielsen selv giver den endelige udformning. Natværket kommer ikke så let til verden som dagværket.

Det eneste bevarede egentlige brev, af de mange der må have været,

fra Carl Nielsen til Thomas Laub stammer fra Athen og er skrevet umiddelbart efter afslutningen af Helios ouverturen. Laubs brev som han svarer på, er næsten 5 måneder gammelt, og Carl Nielsen har altså bragt det med hjemmefra for at svare på det, og han har først fået det gjort efter at have færdiggjort en ny komposition.

Laub og Nielsen er fælles om at opleve deres egen tid som en overgangstid, som et af de store epokeskift i kulturhistorien. De søger begge en anden følemåde end romantikkens; men mens Laub opfatter Carl Nielsen som ”én, der arbejder sig ud af et tjørnekrat”, og som ikke er i stand til at skille det gode og det onde, som tværtimod i hans musik ”er sammenvokset til ét hele,” sammenligner Nielsen fornyelsen med ”et kraftigt Rodskud op igennem Gjødningen, næret af denne, pisket af Nælder i Blæst, hyttende sig for alt Skidt omkring sig og alligevel sugende de samme Stoffer af Jorden, belært og beriget af Ukrudtet som den ikke kunde undvære for saa tilsidst at blive et godt og dygtigt Træslet ikke et nyt eller mærkeligt – og endelig maaske kaste en liden Frugt og Føle sig lykkelig hvis den maatte slaa Rod.”

Anne Marie Carl-Nielsen søger i Grækenland fornyelsen og udviklingen nærmest gennem afkald på egen skaben, gennem oldtidskunsten som hun kopierer, og hun blander sig i den store kreds af internationale arkæologer der arbejder rundt omkring i regionen. Den såkaldte Tyfon, en flerhovedet kalkstensfigur på Akropolis, bliver hendes besættelse; hun ikke blot kopierer den, men sætter overbevisende stumperne af den sammen på en ny måde og farvelægger den som hun mener den oprindeligt har været. Tyfonen bliver de næste par år hendes hovedbeskæftigelse, og i 1904 vender hun tilbage til Athen for at færdiggøre arbejdet. Den første rigtig alvorlige ægteskabskrise er knyttet sammen med Tyfonen og de lange perioder hvor Anne Marie Carl-Nielsen er hjemmefra.

Vilhelm Herold, som sang David i *Saul og David*, slår for alvor igennem internationalt, og det medvirker også til at gøre det vanskeligt for Det Kongelige Teater, som ikke råder over en brugbar erstatning for Herold som David, at genoptage Carl Niensens opera. I 1904 har Herold bl.a. arrangementer i London, hvor han arbejder sammen med dirigenten Hans Richter, og Carl Nielsen har planer om at komme til London som korrespondent for Politiken og for at studere det engelske

musikliv. Da Johan Svendsen bliver syg og Frederik Rung har orlov, er der imidlertid dirigentmangel på Det Kongelige Teater, og i stedet for at rejse til London siger Carl Nielsen ja til at blive dirigentvikar: Mod at stå til rådighed som dirigent slipper han for tjeneste i kapellet, men bevarer sin gage som violinist.

Om sommeren er han for første gang på besøg hos Bodil og Viggo Neergaard på Fuglsang på Lolland og møder her den hollandske komponist Julius Röntgen, med hvem han indleder et mangeårigt venskab, og som skaffer Carl Nielsen og hans musik adgang til musiklivet i Amsterdam.

1904 er også året hvor Maren Hansen kommer til familien Carl Nielsen for at blive der som husholder til sin død i 1945. Maren stammer fra Ellinge på Fyn, og Carl Nielsen har kendt hende fra sin fynske barndom. Om sommeren dør Anne Maries mor, og arven efter hende gør det muligt for Anne Marie at rejse til Athen og fortsætte studierne i oldtidens græske kunst og fuldføre kopieringen af bl.a. Tyfonen. Hun rejser i begyndelsen af november. Tilbage i København sidder nu komponisten med tre børn, husholderen Maren og barnepigen Marie Møller som også bor i huset. Også Birtha, en datter af Carl Nielsens søster Mathilde Sophie, bor i denne periode fast i huset på Toldbodvej. Desuden har pianisten Henrik Knudsen, der bor hos Suzette Holten og hendes mand, sin faste gang i huset som komponistens medarbejder og renskriver.

Efter færdiggørelsen af korværket *Søvnen* befinder Carl Nielsen sig i en krise og har svært ved at komme i gang med den planlagte opera *Maskarade*. I december dirigerer han to opførelser af *Saul og David*, som teatret endelig igen har programsat. Herold er hjemme, men tjener flere penge til teatret ved at synge *Bajadser*, og da dagbladskritikken heller ikke just er med Carl Nielsens opera, bliver det kun til de to opførelser. Kvinderne omkring komponisten, den enlige Marie Møller, Suzette Holten, der som 31-årig giftede sig problematisk med den 23-årige Hans Nicolai Holten, og Juliette Willumsen, der er blevet forladt af en stor kunstner, gør ellers hvad de kan for at holde Herold til rollen som David, fremstiller en forgyldt laurbærkrans til ham med hyldestciter fra operateksten, sender den til ham fra anonyme beundrere,

og morer sig over at han tager den med på teatret og viser den frem og efter forestillingen kører gennem strøget med den i åben vogn.

I løbet af januar kommer Carl Nielsen i gang med *Maskarade*, og de næste måneder er han nærmest viljesløst hengivet til kompositionsprocessen, som akkompagneres af korrespondancen med konen i Athen. Hun kommer ikke hjem som lovet, er end ikke i stand til at fortælle hvornår hun kommer. Hele huset, børnene, Maren og Marie Møller er stærkt påvirket af situationen. Irmelin skriver til moderen at hun har besluttet at hun vil dræbe sig, hvis moderen en gang til rejser så længe bort mens hun endnu er barn. I midten af marts vil Carl Nielsen skilles, det kommer til en ”telegramkrise” mellem Athen og København den 30. marts, samme dag som Anne Marie holder middag med sine arkæologiske samarbejdspartnere, og det rygtes i København, både i omgangskreds og i aviser, at Anne Marie er syg i Athen, og at Carl Nielsen er rejst derned.

Han er imidlertid kun rejst til Østrupgaard på Nordfyn. Anne Marie haster hjem, og vil ikke skilles. Mand og kone finder hinanden, og 14 dage efter rejser hun igen for at gøre sit arbejde færdigt.

Så følger anden akt, helt bogstaveligt. På mindre end en måned komponerer og renskriver Carl Nielsen og Henrik Knudsen hele anden akt af *Maskarade*. Bekymret iagttager menneskene i huset komponisten, ser hvordan han isolerer sig og ikke kommer uden for en dør, og det bliver sat i system at Henrik Knudsen henter ham til en aftencykel-tur.

Korrespondancen med Anne Marie går igen i fisk, og det trækker ud med hendes hjemkomst. Det fremgår af brevene at der har været en anden kvinde involveret, men han fastholder at han ikke har forset sig igen. Han har tværtimod overarbejdet sig for at glemme og dræbe visse følelser, som han skriver, og han fastholder at selv om det er ham der har begået de påviselige forbrydelser, har hun lige så meget skyld.

En af de sidste dage i juni kommer Anne Marie endelig endegyldigt hjem – i denne omgang. Resten af sommeren tilbringes ved Vesterhavet, hvor tredje akt af *Maskarade* påbegyndes. Nu er Carl Nielsen ikke længere ansat ved Det Kongelige Teater. Mens han har været væk i sin kompositionsproces og sin ægteskabsproces, har situationen på teatret

forandret sig: Fra at det har ligget i luften at han var en kommende kapelemesterkandidat, ønsker man nu at han vender tilbage til sin anden violinpult, og han har set sig tvunget til, trods al økonomisk usikkerhed, at søge sin afsked, og Ministeriet for Kirke- og Undervisningsvæsenet har ”meddelt” ham den ”til behagelig Underretning” med udgangen af sæsonen.

Helt uden støtte er Carl Nielsen dog ikke. Hans gamle ven og hjælper, politikeren Klaus Berntsen, på dette tidspunkt medlem af teaterkommissionen, samler stof og skriver en lang artikel om komponisten. Det samme gør hans elev Knud Harder med henblik på et tysk tidsskrift. Hans research skaffer endda udtalelser til veje fra en gammel kammerat fra militærmusikken i Odense og fra hans daværende lærer Carl Larsen, breve som stadig er primærkilde til viden om den tid. Harder samler også stof hos Carl Nielsens lærer og ven fra konservatoriet og tiden derefter, Orla Rosenhoff, låner et udvalg af hans mange breve fra Carl Nielsen og skriver dem til alt held af, eftersom Rosenhoffs originaler i dag ikke er bevaret, mens Harders afskrifter af nogle af dem heldigvis er det. ”Hans Breve er næsten altid affattede i en Fart, men giver derved meget ofte et særdeles tro og paalideligt Billede af ham,” skriver Orla Rosenhoff til Knud Harder.

I november lykkes det også Carl Nielsen at afholde en privat symfonikoncert med udelukkende egne værker, idet venner og bekendte, bl.a. Fuglsangs ejer Viggo Neergaard, sikrer dækningen af et eventuelt underskud. *Helios ouverturen*, den 2. symfoni og *Sønnen*, samt uddrag af både *Saul og David* og den ny opera, som introduceres af tekstforfatteren Vilhelm Andersen, er på programmet. I knap færdig tilstand er *Maskarade* allerede indleveret til Det Kongelige Teater, og kort efter kommer teatrets meddelelse om at den er antaget til opførelse.

Fra USA kommer der en opmuntring fra musikeren Thorvald Otterström, som bliver mere og mere begejstret for Carl Nielsens musik jo mere af den han lærer at kende. Hans bekendtskab med Friedrich Stock, dirigenten for Chicago Symfoniorkester, fører til at et af Amerikas førende orkestre året efter opfører Carl Nielsens første symfoni i den by hvor flere af komponistens søskende har slået sig ned.

Redaktionel note

Kildematerialet omkring Carl Nielsen er kolossalt. Der findes endnu ingen Carl Nielsen-litteratur der bygger på kendskabet til blot hovedparten af det. Carl Nielsen Brevudgaven bygger på kendskab til et større kildemateriale end nogen tidligere Carl Nielsen-udgivelse, men stadig ikke på det utopiske kendskab til alt. Også Carl Nielsen Brevudgaven står i ny og næ på skuldrene af fortiden, skønt den i vid udstrækning lægger grunden til en revision af denne. Alene kildesituationen betyder at den hidtil eksisterende litteratur er behæftet med mange faktuelle fejl, som vi under arbejdet på brevudgaven ikke kan undgå at opdage. Brevudgaven kan imidlertid umuligt blive et katalog over fejlene i den tidligere litteratur, kun undtagelsesvis gør vi opmærksom på disse.

Det kan derfor være på sin plads at tilkendegive, at henvisninger i brevudgaven til anden litteratur sker efter at vi har forsøgt at veje de konkrete oplysninger vi henviser til, på en guldvægt. Vore henvisninger er ikke udtryk for tilslutning til det faktuelle generelt i den tekst vi henviser til. Den kan i andre henseender være modsagt af det materiale brevudgaven fremlægger, uden at vi gør opmærksom på det i vor henvisning.